

JOJKA – EURÓPA LEGŐSIBB ÉNEKES HÍRMONDÓJA

TAMÁS ILDIKÓ

Előjáróban:

A lappok ősi énekeiről, a jojkákról szóló írások szinte mindegyikében található egy lényeges megállapítás, miszerint ezek a dallamok az emberiség nagyon korai, kezdetleges viszonyairól szóló tudósítások, és egy ősi, arktikus énekkultúra nyomait őrzik – jöllehet e lényeges állításhoz sohasem fűződik kielégítő magyarázat. A népzene kutató nincs könnyű helyzetben, amikor egy elszigetelt kultúra hagyatékát veszi nagytője alá, hiszen legnagyobb részben a mai állapotból kiindulva és néhány korábbi – általában sok kívánni valót maga után hagyó – gyűjtésre alapozva kell megállapítani az adott dallamkincs archaikus és modern jellemzőit, elkülöníteni a reliktum és a jövevény elemeket, motívumokat. A komparatív kutatás az etnomuzikológiában nélkülözhetetlen, úgy mint a különböző segédtudományok: a nyelvészet, a néprajz, az antropológia, a régészet, a szemiotika bevonása, valamint ezek eredményeinek, sőt esetenként módszereinek az alkalmazása. Jelen írás célja részben néhány segédtudomány ide tartozó eredményeinek az ismertetése, illetve annak bemutatása, hogyan dolgozhat egy népzene kutató ezeknek az ismereteknek a birtokában. A cikk konklúziójaként elméletben megkísérlem bizonyítani, hogy a jojkálás földrészünkön a legrégebből megőrződött, sok ezer évre visszatekintő énekes hagyomány.

1.1. A dallam írásos rögzítésére irányuló igény jóval az írás megjelenése és széleskörű elterjedése után jelentkezik. Minél távolabbi múltba szeretnénk betekinteni, annál kevesebb a konkrét adat a tájékozódáshoz. Még a korai középkor világi zenéjéről is szegényesek az ismereteink, régebbi kultúrák zenéje javarészt vagy a feledés homályába merült, vagy beépült a rátelepedő fiatalabb vokális kultúrákba.

1.2. Legkorábról az antropológiai kutatások eredményei tudósítanak (pl. mikorra tehető a hangképzés, a beszéd biológiai feltételeinek a kialakulása), a régészeti ásatások során előkerült tárgyak, képzőművészeti alkotások – esetleg zeneszerszámok – már jóval több információt közvetítenek egy adott kultúrköréről, míg el nem jutunk időben az írott forrásokig, majd a IX. századi neumák¹ által rögzített dallamvonaltól a ma is használt ötvonalas rendszerben rögzített kottafejekig.

1.3. Ma élő társadalmak kulturális kontextusán alaposan átszürt dallamhasonlítások igazolják, hogy bizonyos hasonlóságok nem véletlenszerűek. Minden művészet társadalmi környezetben jön létre, és kulturális tartalma van (Firth 1951). Egy társadalom

---

¹ A dallam ívét mutató jelek, eleinte a szöveg fölötti vonalak, később dó-vonalhoz igazított, majd négy vonalas rendszerbe foglalt kottafejek.

struktúrája, tagjainak életvitele, valamint a földrajzi és az etnikai környezet alapjaiban határozza meg egy zenei kultúra milyenségét. Vadászó-halászó közösségek kiválóan utánozzák az állatok hangjait és ezeket motívumokként akár az énekeikbe is beépítik, ez jellemzi pl. a busmanok énekes kultúráját (Bodrogi 1997). G. Acerbi a következő szavakat jegyezte fel 1799-ben tett lappföldi utazása során a lappok énekeiről: „inkább szarvasbögés, farkasüvöltés, madárdal, szélzúgás, mint népdal” (Acerbi 1963). Bede Anna, a számi népköltészet nagyszerű tolmácsolója így vall a jojkákról (Domokos 2000: 33): „Európa legősibb kultúráját őrzi elevenen a ma is élő lapp népköltészet. A jojkában benn zúg az erdő, jajgatnak a madarak, farkas üvölt, medve csörtet.”

1.4. Nagy kiterjedésű sík területen élő népek zenéjére sokszor a tág ambitus és az erőteljes hangzás jellemző, hiszen kiszámítható terepen élnek, ahol a veszélyt messziről észre lehet venni, és egymásnak nagy távolságba kell üzenetet továbbítani. Az erdővel borított hegyvidékek lakói ezzel szemben a vadállatoknak, ellenségnek is sok rejtékhelyet kínál, visszhangoktól zengő környezetben általában szűkebb hangterjedelemben és kevésbé dinamikus stílusban énekelnek (Szomjas-Schiffert 1976). Vannak tehát olyan földrajzi környezet-, kultúra- és társadalom-függő zenei jellemzők, melyeket ha nem is kezelhetünk univerzálékként, sokat segítenek a távoli múltban élt emberek vokális kultúrájának a feltérképezésében. Nagy segítséget jelent az is, hogy vannak még olyan kultúrák, amelyek egészen ősi állapotokat konzerváltak, és vizsgálatuk felér egy időutazással.

2.1. A címben szereplő témával kapcsolatban a továbbiakban effajta kérdéseket kell megvizsgálnunk: Mikor és honnan történt a betelepedés Skandináviába? Milyen adalékokkal szolgál a régészet és a nyelvészet? Milyen életmódot folytattak a félsziget őslakói, milyen kultúrákat hoztak létre? Lezajlott-e általánosan a „neolitikus forradalom”? Tudósíthat-e a lapp jojka azokról a vadászó-gyűjtőgyűjtő csoportokról, akik elsőként vetették meg a lábukat Skandináviában? Beszélhetünk-e viszonylagos állandóságról egy írásbeliséggel nem rendelkező, csupán szóbeli hagyományon alapuló kultúrában?

2.2. Véleményem szerint a lapp etnogenezis ma már nem nevezhető túlságosan problematikusnak, hiszen a régészet segítségével egy meglehetősen pontos vándorlási útvonalat lehet rekonstruálni az utolsó jégkorszak végétől kezdődően (Soffer 1995; Burenhult 1995). A mai Finnország és Svédország lapp eredetű helyneveiben is fennmaradtak a lappok életének nyomai, így a nyelvészek is kimutatták, hogy Skandinávia déli részeit valaha lappok népesítették be. A helységekhez, földrajzi jelenségekhez kapcsolódó nevek igen szívósak, még akkor is ellenállnak a lecserélődésnek, amikor az ott élők nyelve, illetve maguk az ott élők is lecserélődtek (Bynon 1997).

A lappokhoz kapcsolódó dél-skandináviai és dél-finnországi ősi helynevek három csoportba sorolhatók. Az első csoportba tartoznak azok a nevek, melyek tartalmazzák a *Lappi* ‘Lappföld’ szót, vagy annak valamely származékát. Ide sorolhatók a finn *Lappila* (a *-la* helynévképző), *Lapinkota* (*Lapin-* ‘lapp’ + *kota* ‘sátor’), *Lapinsaari* (*Lapin-* ‘lapp’ + *saari* ‘sziget’) és a svéd *Lappfjärd* ‘lappfjord’ helynevek. A második csoport helynevei a lapp életmódra és kultúrára történő utalásokat tartalmazzak:

Porojoki (*poro* 'rénszarvas' + *joki* 'folyó'), *Porosaari* (*poro* 'rénszarvas' + *saari* 'sziget'), *Kannus* 'lapp sámándob'. A harmadik, egyben legnépesebb csoportot olyan nevek alkotják, amelyek lapp eredetűek, ilyen pl. a *Jolma*, mely a lapp *čoalbm* 'szarv' szóra vezethető vissza, továbbá a *Tolva*, mely egy gyakori finn családnév, a *Tolvanen* töve is egyben, és a lapp *doalvi* 'rénfutás' szóból ered (Korhonen 1981).

2.3. Az emberek már több tízezer évvel ezelőtt, a paleolitikum idején alkalmazkodtak a sarkvidéki körülményekhez, ezért állíthatjuk, hogy a sarkvidéki kultúrák a világ leginkább specializálódott hagyományai közé tartoznak. Az utolsó nagy eljegesedés végére datálható *magdaléni kultúra*² nagyvadászai számára a legfontosabb állat a rén- és a jávorszarvas volt. Ezt bizonyítják az ebből a korszakból fennmaradt magas művészi színvonalú barlangfestmények, valamint az a tény, hogy a feltárt csontok tanúsága alapján az elejtett állatok 80–90%-a rénszarvas volt. A leghíresebb barlangrajzok és -festmények 80%-a is ebből a korszakból való, és ezek a művészi alkotások már komoly szimbolikus gondolkodásról vallanak (Soffer 1995). A képzőművészeti alkotások jellegét és színvonalát figyelembe véve létezhetett azokkal egyidőben egyfajta énekes gyakorlat is. A jégtakaró visszahúzódásával a magdaléni korszak vadászai számára oly fontos rének észak felé kezdtek vándorolni. A vadászcsoporthoz követték az állatok vonulását, és egészen a skandináviai tundrákig vándoroltak. Ennek a vonulásnak a közbülső állomásait tárták fel a *Hamburg-kultúra* lelőhelyein. A magdaléni kultúra egyértelmű jegyeit magukon viselő csoportok jelentek meg a mai Németország, Hollandia és Belgium területén, és ők voltak azok, akik kb. Kr.e. 6-8000 körül először vetették meg lábukat Skandináviában (Soffer 1995). Ez utóbbi korszak lelőhelyeit találták meg Svédország déli részén a Finja-tónál és Segebrónál, ahol kifejezetten a Hamburg-kultúrára jellemző ívelt fűrók, kések vakarók kerültek elő nagy számban (Soffer 1995). A Dél-Skandináviában élő vadászok egy része itt maradt és egybeolvadt a később bevándorló népcsoportokkal, a többiek azonban tovább nyomultak a rénekkel észak felé, és megalapították a *Fosna-kultúrát*, amely évezredekig fennmaradt. Egyes csoportok egészen a mai Lappföldre és a Kola-félszigetig jutottak és létrehozták a *Komsa-kultúrát* a mai norvégiai Alta és Komsa környékén (Burenhult 1995). Az itt hátrahagyott régészeti emlékek nagyon hasonlítanak az Északnyugat-Európában talált mezolitikus népesség hagyatékaihoz. Az Alta mellett felfedezett sziklarajzok (Kr.e. 5000 – Kr.u. 500) témája és szimbolikája nagyon hasonlít a 12–13 ezer évvel ezelőtti franciaországi és spanyolországi késői barlangi művészethez, továbbá az is megállapítható, hogy a lapp sámándobok és az altai sziklarajzok szimbolikája közös, márpedig sámándobok még a XIX. században is készültek (Burenhult 1995).

2.4. Míg egész Európában lezajlott az ún. neolit forradalom, vagyis az emberek áttértek a letelepedett életmódra, és elkezdtek művelni a földet, addig Skandinávia északi részén a lappok továbbra is folytatták távoli elődeik vándorló, vadászó-gyűjtögető életmódját. A kőkori elődök életmódjához való ragaszkodás motiválta a sítalp

² a mai franciaországi Dordogne vidékén fellelt kultúra

feltalálását is, hiszen enélkül nehéz lett volna az állatok állandó követése. A ma ismert legrégebbi sítalpat Észak-Svédországban találták és kb. Kr.e. 2500-ra teszik a keletkezését (Soffer 1995).

2.5. Az északi sarkkör vidékén élő lappok, azaz számik³ ma is ügyelnek arra, hogy biztosítsák azokat a lehetőségeket (réntartás, boggyógyűjtés), melyek évezredekken keresztül biztosították a fennmaradásukat. A lappok viszonyulása a földhöz, a területhez, ahol élnek, szintén nagyon ősi állapotokat tükröz. Jóllehet a kulturálisan autonóm *Sápmi* (Lappföld) rendelkezik egy viszonylagosan meghúzott határral, melyet a lappok magukénak tekintenek, tőlük mégis idegen a konkrét vonalakkal lezárt élettér. Számukra a föld, amin ősidők óta élnek, nem meghatározható, flexibilis határokkal bír csupán; ez a természethez adaptált, vándorló, pulzáló életmód természetes velejárója. Ők a földet társuknak, természetes életterüknek tartják, és idegen tőlük az élesen meghúzott határvonal, és a föld-tulajdonlás modern tartalmú fogalma; mindez nagyon ősi állapotokat tükröz. Jellemző településük, a *siida*, a legősibb település fajta, amely Európában másutt már kiveszett. Kialakulása a legősibb vadászó-gyűjtögető életmódhoz kapcsolódik. A „településnek”, a *siidának* van egy felismerhető területi bázisa, egy kevésbé felismerhető flexibilis holdudvara és „felismerhető” tagjai (a rének, az emberek), mindez a lappok fent említett földhöz való viszonyát is modellezi, hiszen sok szállal kapcsolódik magához a természethez és a vándorláshoz; mégis a letelepedés felé csak egy korai, közbülső állomás, és különbözik az ún. félnomadizmus „téli” szálláshely-struktúrájától, mivel benne az állandóság, a körülhatároltság kevesebb.

3.1. Afrikában, Ázsiában, Dél-Amerikában, az óceániai szigetvilágban fellelhetők még nagyon ősi, élő kultúrák, melyek meglepő módon sokszor földrajzilag kis sugarú körbe zártan, modern kultúrákkal körülvéve mégis megmaradtak olyannak, mint amilyenek a kőkori, bronzkori társadalmakat festik le a történelemtkönyvek. Persze az ilyen mértékű elzárttság csak sok, speciális körülmény egybeesésével valósulhat meg. A területi elzárttságot a földrajzi viszonyok determinálják, pl. áthatolhatatlannak tűnő hegyláncok, esőerdők, ezentúl egy terület éghajlata, termékenysége. A zord éghajlat, amihez nagyon nehéz és hosszadalmas az akklimatizálódás, valamint a terméketlen, értéktelennek tűnő területek szintén távol tarthatják a környező népességet, így a kultúra erőteljes beáramlását egy adott területre, illetve a terület népesség-eltartó képessége is általában igen csekély. Nepál északi területén bronzkori körülmények között, faluközösségekben élnek a khám-magarok, akik nem tudják még megmunkálni a vasat, nem alkalmazzák a kereket, a kéményt, az asztalt, a széket, nem ismerik a kerámiát (Csáji 1999). Az afrikai Kalahári sivatag busmanjai a lappokhoz hasonlóan összhangban élnek a kietlen, nehéz megélhetést biztosító, óriási kiterjedésű tájjal és vadászatból, gyűjtögetésből tartják fenn magukat (Bodrogi 1997). Persze az ilyen elzártan élő

³ Számi: a lappok önelnevezése; a lapp szót önmagukra nem igen használják, mivel a skandináv nyelvekben a szó rosszalló, lekicsinylő jelentéstartalommal bír. Cikkemben többnyire mégis a lapp szót használom, ui. a magyar nyelv nem ismeri a hozzá fűződő negatív konnotációt, és a szakirodalomban és a köztudatban is ez a meghatározás terjedt el szélesebb körben.

népek is érintkeznek areálisan a környező lakossággal, a kereskedelem és az esetleges missziós tevékenység révén a legelzártabb kultúrák is átvesznek és beépítenek új elemeket. Ez a folyamat azonban soha sem véletlenszerű. Azok az elemek épülhetnek be legkönnyebben, amelyeket adaptálni lehet a megszokott, tradicionális jelrendszerhez, legyen az zenei elem, jövevényszó, idegen tárgy vagy bármi más (Huszka 1898: 3–4). Általában nem az átadó kultúrkör elemei módosítják a befogadó kultúrát az areális kapcsolatokban, hanem inkább a befogadó az, amely a maga képére formálja az idegen elemet, és saját szimbólumrendszerében értelmezhetővé teszi. Nem jellemző az idegen kulturális elemek változatlan formában történő átvétele, az új elemek átdolgozva, a hagyománykör központi ideológiájához igazítva honosodhatnak meg. Ha a tradicionális kulturális kontextusba nem illeszthető be egy elem, akkor az kivetődik, elfelejtődik (Huszka 1898: 3–4).

3.2. A számiak történelmét figyelemmel kísérve nyilvánvaló, hogy már a középkori svéd, finn és norvég államok kialakulásától kezdve kísérlet történik a számiak beolvasztására és a kultúrájuk kiirtására. Ez szerencsére sokáig csak bizonyos dekrétumok kiadását jelenti és a hittérítők is csak egy-egy rövid látogatást tesznek Lappföldön. A számiak széles körben történő megkeresztelésére csak a XIX.–XX. század fordulóján kerül sor, és kereszténységükben a mai napig részint az ősi hit szimbólumrendszerének sajátos – látszólag a keresztény szimbólumokon keresztül történő – megőrződését, vagy inkább szándékos megőrzését lehet tetten érni. (A Szűz Mária ábrázolás pl. feltűnő hasonlóságot mutat az ősi anyaistenségek, az *áhkkuk* vagy *akkák* képi megjelenítésével.) A XVII–XVIII. században vannak először erőszakos próbálkozások, melyek a számiak átnevelésére irányulnak, nem ritka a sámáni szertartás eszközeinek pusztítása, esetenként a noaiddek⁴ megégetése. A délebbi területeken élő számiak részben be is olvadnak és lemondanak anyanyelvükről és kultúrájukról, de az ősi életmódot folytató északi réntenyésztők ha rejtve is, de tovább ápolják hagyományaikat.

Az államhatárok sokszor keresztbehúzták a rének természetes vándorlási útvonalát, de idővel a lappok kiharcolták maguknak az államok közötti szabad vándorlás jogát, nem voltak hajlandók lemondani ősi életvitelükről. A XX. század elején az államhatalmak minden próbálkozásának ellenére még létezik egy mag, amelynek sikerült ősi kultúráját és életmódját a külső hatásoktól viszonylag érintetlenül megőriznie: 1. nem telepedtek le véglegesen, megmaradtak nomádoknak; 2. nagyon archaikus, nemzetségekre, nagycsaládokra épülő társadalmat őriztek meg, még a törzsi társadalmi rétegződés sem alakult ki; 3. nincs saját (egységes) írásbeliségük; 4. bár megveti lábát a kereszténység, az ősi hit erős, sámáni is gyakorlat folyik; 5. a siida továbbra is élő (átmeneti) településforma, bár vannak állandó falvak is; 6. a tradicionális népviseletet hordják, és eszközeik alapanyaga nagyrészt továbbra is a rén; 7. az északi réntartók jojka-énekei nem viselik magukon a környező énekes kultúrák bélyegét, továbbra is élesen elkülönülnek azoktól.

A XX. század végére egy különös kettősség alakul ki a lapp kultúrában. Belül, mélyen továbbra is erős az ősi életmódhoz való ragaszkodás, ott él az ősi hiedelemvilág, a felszínen viszont egy infrastrukturális szempontból dinamikus fejlődő,

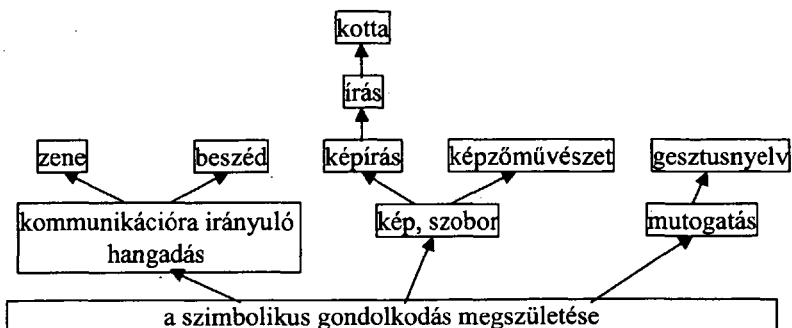
⁴ noaidde: a sámán lapp elnevezése

modern életvitelt látunk. Az európai modern tárgyi kultúra behatol a lappok életébe: a nem turisztikai célzattal felállított számi sátrak egyre ritkább látványosságok, a hagyományos, sítalpakon történő rénterelést és a rén vontatta szánokat a motoros szánok váltják fel (Domokos 2000).

4.1. Ami a lappokat ősi szokásaiknál és életmódjuknál is különlegesebbé teszi Európában, az az ősi zenéjük. Bár Európa őshonos lakói, énekes kultúrájuk nem mutat rokonságot egyetlen európai népzenei stílussal sem (Kantola 1984). A jojka megértéséhez szükséges a társadalom, a kultúra, a történelem és a nyelv együttes vizsgálata. Azt már láttuk, hogy a lappok sok ezer éves kultúrák emlékeit őrizhetik (Szomjas-Schiffert 1996), és azt is, hogy a legmodernebb időkig megőrizték ősi társadalmukat. A jojka a vallásnak, a közösség ünnepeinek nélkülözhetetlen eleme, amely talán a hajdani sámánszertartásokból bontakozott ki, és maig a kommunikáció és az önkifejezés fontos eszköze (Kantola 1981). A jojka kommunikációs jellege a beavatott közösségben mutatkozik meg, hiszen a hétköznapi beszédől elkülönített jelrendszere van (Standard Dictionary of Folclore 1950).

4.2. Y. Menuhin szerint a zene az ember legősibb kifejezőmódja; ősbibb, mint a nyelv vagy a képzőművészet, és a vadászat szertartásából fakadt. Véleményem szerint a zene sokkal inkább érzelmi kommunikáció, amely a nyelvvel egyidős lehet. A zene és a nyelv sokáig egyetlen kontínuum volt, ennek bizonyítékai a politón nyelvek⁵: egyes afrikai dallamnyelvek, kínai, vietnámi és burmai dialektusok, illetve maga a beszéddallam, mint minden nyelvben általánosan értelmezhető fogalom (Menuhin-Davis 1981). A zene ősi funkciója nem a modern értelemben vett gyönyörködtetés, kikapcsolódás és nem a különböző élettevékenységeket kísérő munka-, altató- vagy siratódal. A zene legősibb feladata a kommunikáció, kapcsolatfelvétel a természet erőivel, az állatokkal és egymással (Menuhin-Davis 1981). A zene teremti meg az ember és a természet egységét. Eredetileg nem öncélú, előadói műfaj.

A szimbólum leképezési lehetőségei:

⁵ politón nyelvek: olyan nyelvek, melyek sok homonímiát tartalmaznak, és a különféle jelentések között csak az eltérő hanglejtés tesz különbséget

4.3. Az európai kultúrzene elszakadt a természettől, elsősorban a gyönyörködtetés eszközévé, előadói műfajjá nőtte ki magát. Temperált hangszerek mesterségesen kialakított hangnemeihez igazított hangzásvilág lett jellemző a vokális zenében is. Ennek köszönhető, hogy természeti népek zenéjét hallgatva a „kiművelt fül” tiltakozik a bizonytalan intonációval szemben (Szomjas-Schiffert 1996).

A zene ősi szerepkörének átalakulása, természettől történő elszakadása a reneszánszban vette kezdetét, a zene közösségi funkciójának fokozatos háttérbe szorulásával. A zenét specialisták szolgáltatták a nemesi udvarokban, majd szélesebb körben is a hallgatóság gyönyörködtetésére. Ez a gyakorlat korábban nem volt szokásos. Míg korábban a zene mindenki – legalább is egy adott közösség együttes – aktivitását jelentette, a reneszánszban a nagy többség szerepe átminősül, passzív hallgatókká válnak, és a kapcsolódás egyik legelterjedtebb formája lesz számukra más zenés és énekes előadásának a hallgatása. A zenei élet effajta differenciálódása a XIX. század folyamán válik még látványosabbá, a hangversenyélet polgári körökben történő széles elterjedésével.

4.4. A lappok énekes kultúrája megmaradt természetközelinek és misztikusnak. Nils-Aslak Valkeapää lapp költő, író, politikus és jojkaénekes így vall a számik zenéhez és művészetéhez való viszonyáról (Domokos 2000: 16–17): „A számi kultúrában soha nem volt *művészet*. És *művészek* sem. Csak az elmúlt években – a nyugati típusú kultúra behatolásával – a természettől való elidegenedés következtében jelent meg ez a megkülönböztetés. Alapjában a számiknak minden élet volt: az élet pedig része a természetnek. Az, ami a nyugati kultúrfilozófia szerint művészetnek minősül a számi kultúrából, a számik életfelfogásában másnak minősül.” A jojka különleges hangzása egy jellegzetes éneklési stílusnak tudható be: az énekes olyan bravúros fjotitúrás trükköket alkalmaz, amelyek hiányoznak az európai zenék díszítő motívumainak tárából (Szomjas-Schiffert 1996). W. Wiora népzene kutató megfigyelései szerint bizonyos hasonlóságokat mutató éneklési stílus figyelhető meg azonban a busmanok és egyes észak-amerikai indián csoportok körében. Ezek hasonlóan ősi állapotokat konzervált kultúrák, ami azt bizonyítja, hogy a szóbeliségen alapuló társadalmak egyes esetekben (ha más tényezők is ezt erősítik) aránylag változatlanul meg tudják őrizni ősi kincseiket, így a zenéjüket is. Az ősi állapotokat őrző népek közül egyesek zenei világa igen komoly kulturális különbségek ellenére is érdekes hasonlóságokat mutathat, talán az életmód hasonlósága miatt:

hó- és jégmezők, tundra	sivatag, félsivatag
lappok (Észak-Norvégia)	busmanok (Kalahári sivatag) egyes síksági indiánok (Észak-Amerika)

– vadászó-gyűjtögető életmód

– samanizmus, természethit mélyen átítatja a kultúrát

– vándorlás, fél- vagy teljes nomadizmus, ideiglenes táborhelyek

– az ének nem esztétika-központú, inkább kommunikációs eszköz, fontos funkcióval bíró, nem öncélú produktum, (miként az ősi sziklarajzok sem azok)

– zeneileg egyes gondolatok hasonló leképzési módja és hasonló énekstílus

Ezek a hasonlóságok persze nem szabad, hogy megtévesszenek, hiszen sem a hasonlóan archaikus, fentebb már említett magyar kultúra, sem pedig a lappokkal párhuzamban sokat emlegetett inuit és északi-szamojéd kultúrák nem mutatnak zenéjükben hasonlóságokat a lapp jókájával.

5.1. A lappok számára a jojka a beszéd-től eltérő jelrendszer, mely a valóság szavak által nem pontosan kifejezhető és értelmezhető tartományát írja le. A lappok ezeket a dallamokat a szavakhoz hasonlóan, pontosan képesek dekódolni (Tamás 1998). A lappok zenéjének kutatásakor figyelembe kell venni azt is, hogy ősi, eredeti nyelvükről szinte semmit sem tudunk, márpedig a protolapp nyelv és zene évezredekken keresztül együtt élt. A zene és a szöveg a népdalban hangsúlyozás és ritmika szempontjából szorosan illeszkedik. A lapp népzene prozódiaja⁶ komoly hiányosságokat mutat ebben a tekintetben.⁷ A beszéddallam-kutatások igazolták azt, hogy a nyelvi változásoknak a dallam és az intonáció áll ellen leginkább (Szomjas-Schiffert, 1976). A beszéddallam nem tükröződhet jobban máshol, mint a természetes népzeneben. A népdal a beszéddallam egyfajta „felnagyítása”. A finnugori népek érkezése a lappoknál teljes nyelvcsere-t idézett elő.⁸ A lapp nyelv alapszókinésében máig ismeretlen eredetű szavak a protolapp nyelv maradványai is lehetnek. A jojkálás már hosszú hagyományokra visszatekintő gyakorlat volt, amikor a nyelvcsere lezajlott. Kérdés az, hogyan hatott ez a jojka-dallamokra? Ha a szívós beszéddallam a népdalban él, a jojka megőrzött-e valamit a protolapp nyelvből? A lapp más finnugor nyelvekhez hasonlóan ereszkedő dallamvonalú, első szótagon hangsúlyozó nyelv. Ilyen nyelv nem produkálhat magas zárlatú dalokat⁹, sem olyan ritmikai képleteket, melyekben a rövid értékek, nyolcadok, tizenhatodok sorozatosan a hangsúlyos szövegrészre, azaz szótagra esnek. A finnugor népek dalaiban a sor eleji rövid szótagok is hangsúlyosak.¹⁰ Ezért nem jellemző a felütéssel kezdődő dallamtípus sem a magyaroknál, sem az osztjákoknál (Lázár 2000), sem más finnugor vagy nem finnugor, de ereszkedő dallamvonalú, elől hangsúlyozó nyelvvel bíró népeknél.¹¹ A lekottázott dallamok és a hozzájuk lejegyzett szövegek

⁶ prozódia: A zene és a szöveg illeszkedésének tana – a dallam ütemei és hangsúlyai egybe kell, hogy csengjenek a szöveg ritmusával és hangsúlyaival

⁷ Szomjas-Schiffert Gy. érzékelte először, hogy a lapp énekek prozódiajában gondok vannak.

⁸ Ezzel kapcsolatban vannak más nézetek is, Collinder műveiben (1932, 1941, 1953) elveti azt, hogy a lapp a korai ősfinn alapnyelv átvétele, szerinte a lapp az uráli alapnyelv egyik nyelvjárásának folytatója, így a protolappra vonatkozó feltevéseket is elveti.

⁹ Az ún. „felcsapó sorvég vagy kadencia” mint elszigetelt jelenség megtalálható egyes obi-ugor dallamokban, valamint a fennmaradt magyar regös-énekekben és népi játékokhoz kapcsolódó dallamokban. (Lázár 2000)

¹⁰ A rövid és hangsúlytalan kezdésű népdalok egyébként egész Európában elterjedtek.

¹¹ A finn zenében a skandináv hatás eredményeként könnyen lehet találni felütéssel induló dallamokat. Az ősi rúnódallamok és az archaikus népdalkincs azonban élesen elszigetelődnek ettől az idegen hatástól, ui. a népi nyelv- és dallamérzék hosszú évszázadok alatt sem tudta azt befogadni.

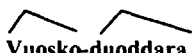

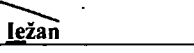

vizsgálata, valamint néhány hangfelvétel meghallgatása után arra a következtetésre jutottam, hogy a lapp jojka a finnugor nyelv hangsúlyozási követelményeit sokszor semmibe veszi. Arról van itt szó, hogy a zeneileg és ritmikailag is hangsúlyos hangok nem illeszkednek a természetes beszéd hangsúlyos helyeihez, ugyanakkor a hosszabban kitartott, illetve nyomatékos énekhangra jön ki a természetes beszédben egyébként hangsúlytalan szótag. A következő kottarészletekben bekarikázással jelöltem azokat a helyeket, melyek a fenti észrevételemet igazolják.¹²

A műzene felrúgja olykor a fent említett törvényszerűségeket, amikor idegen mintát követ. Ezt példázza Erkel *Bánk bánja* is, amely az olasz opera mintájára készült és az olasz nyelv hangsúlyozási viszonyait próbálja a magyar szövegre értelmezni. Ezért mondják, hogy a magyar műzene Bartók és Kodály műveiben találta meg a prozódiaját, és ez annak köszönhető, hogy zenéjük a magyar népzene épült, arra a zenére, amely minden tekintetben megfelel a magyar beszéddallam és hangsúlyozás követelményeinek. A népdalkincs sehol a világon nem követ olyan idegen mintákat, melyek az anyanyelvtől idegen dallamvezetést vagy hangsúlyozást kívánnának meg.

¹² Összesen kb. 150 dallamot vizsgáltam meg Szomjas-Schiffert és Aikio-Kecskeméti-Kiss kottagyűjteményeiből a prozódia szempontjából, és jelentős hányaduk igazolja fölfedezésem helytállóságát. Helyhiány miatt ebben a tanulmányban csak néhány példát teszek közzé.

A megjelölt szövegben szereplő szavak helyes intonációja és a szóhangsúly helye ¹³	Szótári alak ¹⁴	Jelentés	Eset ill. rag	A jojkákban helytelenül (második szótagon) elhelyezett hangsúlyok
 Vuosko-duoddara	Vuosko-duottar	Vuosko tarhegy	Cx Sg. akk-gen.	Vuosko-duoddara
 Áhkku	áhkku	nagymama	–	áhkku
 juoiggastan	juoiggastit	kicsit jojkál jojkálni kezd	Vx Sg./l.	juoiggastan
 Bieraš-Mihkála	Bieraš-Mihkál	(személynév)	Cx Sg. akk-gen.	Bieraš-Mihkála
 iežan	ieš	maga	Px Sg. akk-gen.	iežan
 eamida	eamit	föld	Cx Sg. akk-gen.	eamida

A kották Szomjas-Schiffert Gy. *Lapp sámánok énekes hagyománya* c. könyvéből származnak.

5.2. Véleményem szerint ebben a jelenségben a protolapp hangsúlyozás emlékét kell látnunk, hiszen mai finnugor nyelvükkel nem kompatibilis. Ha a lappok ki is voltak téve norvég, svéd és finn kulturális hatásoknak, az már nem befolyásolhatta különösebben a kialakult énekes gyakorlatot. Ahogy a finnek, és a skandinávok nem tudták megérteni a lappok énekeit, úgy a lappok számára is idegenek, minden közös elemet nélkülözők voltak a hódítók dallamai, és hatásuk a jojkákra elhanyagolható.

Azt, hogy az énekes kultúra olyan erőteljes, változatlan, hosszú idők próbáját kiálló érték, jól példázzák azok a finnugor eredetű dallamok is, amelyek a zömmel törökös kultúrájú, finnugor zenei hatásoktól már több ezer éve mentes magyar népdalkincsben is fennmaradtak egyes siratókban, regös dallamokban (Szomjas-Schiffert 1967). A magyar népdal állandóságát mutatja az is, hogy a szoros közelségben élő, több szólamú szláv zenei kultúra nem tudott behatolni népdalkincsünkbe.

5.3. Mivel a differenciáltabb társadalmak is képesek megőrizni ősi gyökereiket a színes, kulturális áramlatok forgatagában, nem ésszerűtlen azt feltételezni, hogy elzártan élő, máig a természeti viszonyokat fenntartó kultúrák egészen az emberiség hajnalától őrizhetnek emlékeket dalaikon, vallásukon, szokásaikon és társadalmi rétegződésükön keresztül. A lapp jojka minden bizonnyal őriz valamit az utolsó jégkorszak után észak felé vándorolt vadász népek zenei kultúrájából, hiszen az északi sarkkör

¹³ Egyes apró helyesírási különbségek a kotta alatti szövegrészek és a táblázat szavai között abból származnak, hogy Kovács Magdolna lejegyzése nem követi hűen az 1978-ban elfogadott új helyesírási rendszert. A táblázatban szereplő szavakat az említett helyesírás szerint átirтам.

¹⁴ Pekka Sammallahti 1993

vidéken, mintegy hűtőszekrénybe zárva nagyon ősi állapotok konzerválódtak: az altai sziklarajzok és a sámándobok megőriztek egy tízezer évesnél is régebbi, ősi szimbólumrendszert, a társadalom, mint láhattuk, megőrizte archaikus, alig differenciált jellegét, a réntartás megmaradt a lappok legfontosabb tevékenységének. Aki hallott már előben tradicionális jókát, az biztosan egyetért A. Launis finn zenekutató szavaival: „Aki ezt a fajta dalt egyszer hallotta, úgy cseng a fülében, mint a történelem előtti kor hattyúdala” (Keresztes 1983).

IRODALOM

- Aikio, S. – I. Kecskeméti – Z. Kiss 1972: *Lappische Joiku-Lieder aus Karasjok gesungen von Anders Ivan Guttorm*. SUST 149. Helsinki.
- Bodrogi T. 1997: *Mesterségek, társadalmak születése*. Budapest, Fekete Sas kiadó.
- Burenhult, G. (szerk.) 1995: *A kőkori világ – Vadászó-gyűjtögetők és korai földművelők*. Budapest. Officina Nova és Magyar Könyvklub.
- Csáji L. K. 1999: *Dzsánkrí, Utazás Belső-Magaria bronzkorába*. Budapest, Masszi kiadó.
- Domokos J. 2000: A számi költészet fordíthatóságáról. BUFF 15. Budapest.
- Firth, R. 1951: *Elements of Social Organization*. London.
- Huszka J. 1898: *Magyar ornamentika*. Budapest, Pátria.
- Kantola, T. 1984: Talvadaksen jojkuperinne. *Folkloristiikan tutkimuksia* 2. Turku, Turun Yliopiston kulttuurielaitos.
- Keresztes L. (szerk.) 1983: *Aranylile mondja tavasszal*. Budapest. Európa könyvkiadó. 507–523.
- Korhonen, M. 1981: *Johdatus lapin kielen historiaan*. Helsinki, SKS.
- Launis, A. 1922: *Kaipauksen maa – Lapinkäviän muistomuksia*. Jyväskylä.
- Lázár K. – Szij E. 2000: *Reguly Antal „hangjegyekre szedett” finnugor dallamai*. Budapest, Tinta könyvkiadó.
- Lomax, A. 1979: *Cantometrics: A Method in Musical Anthropology*. Berkeley, California.
- Sammallahti, P. 1993: *Sámi-suoma-sámi sádnegirji*. GO. Ohcejohka.
- Soffer, O. 1995: Szungir: kőkorszaki temetkezés. In: G. Burenhult (szerk): *Az első emberek – Az ember származása és őstörténete*. Budapest, Officina Nova.
- Szomjas-Schiffert Gy. 1967: Kalevala, regösének, „páva-dallam”. In.: Nyirkos I. (szerk.): *Utunk Pohjolába. Kalevala-kutatások Magyarországon*. Békéscsaba.
- Szomjas-Schiffert Gy. 1976: *A finnugor zene vitája I–II*. Budapest, Akadémiai kiadó.
- Szomjas-Schiffert Gy. 1996: *Lapp sámánok énekes hagyománya*. Budapest, Akadémiai kiadó.
- Tamás I. 1988: A lapp jojka kutatásának története. Módszertani fejtegetések. *Néprajz és Nyelvtudomány* 39. 179–196.
- Turi, J. 1983: *A lappok élete*. Budapest, Gondolat.

YOYKA – THE MOST ARCHAIC VOCAL TRADITION OF EUROPE

ILDIKÓ TAMÁS

The aim of the paper is to present the main characteristics of the Lappish yoyka-songs. Involving the testimony of archeology, history, semiotics and other disciplines, and applying the methods of ethnomusicology the author argues that yoyka-songs represent the most archaic vocal traditions in Europe.